

НАСТУПАЛЬНЕ ОЗБРОЄННЯ ВОЇНІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСІ X – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ.: СПРОБА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ СПИСІВ

У статті розглянуто питання типологізації комплексу наступального озброєння Південно-Західної Русі у X – першій половині XIII століть. На прикладі списів простежено принципи дії цієї схеми. На додаток до типологізації проведено аналіз розвитку списів. Мова йде про типологізаційну систему, яка включила у себе найпоширеніші види наступального озброєння.

Ключові слова: Південно-Західна Русь, універсальний спис, піка, рогатина, сулиця, типологізація

Військова історія є однією з провідних областей історичної науки. Водночас військова справа завжди була яскравим індикатором загального рівня розвитку культури та суспільства. Протягом існування людства зброя мала визначальне значення насамперед під час політичних конфліктів. У деяких країнах вона була символом свободи, демонструвала соціальний статус свого власника.

Серед усіх видів наступального озброєння списи займають одне з перших місць за поширеністю. У дослідженні процесу удосконалення списів населення території Південно-Західної Русі у X – першій половині XIII ст. перед нами стояла низка завдань. При комплексному підході до їхнього вирішення ми отримаємо максимально повну картину. Серед найважливіших завдань можна відзначити наступні:

- вписування списів до загальної типологізації наступального озброєння;
- реконструкція розвитку основних видів списів на території Південно-Західної Русі у X – першій половині XIII ст.;
- з'ясування місця списів у комплексі наступального озброєння.

Побудова чіткої системи структурування комплексу озброєння в цілому, зокрема списів, є важливим етапом дослідження історії розвитку наступальної зброї. Роблячи типологізацію, автор переслідує дві групи цілей. До першої відносяться практичні цілі: чітка система дає змогу запобігти плутанині у термінологічному апараті та полегшує дослідження окремих елементів комплексу озброєння. По-друге, типологізація переслідує теоретичну мету, а саме: допомагає розподілити типи та види озброєння за популярністю; демонструє райони поширення різних видів зброї; допомагає у вирішенні питань, пов'язаних з тактикою ведення бою.

Що стосується реконструкції розвитку списів, то це завдання пов'язане безпосередньо з дослідженням еволюції цього виду зброї на території Південно-Західної Русі. Це питання включає в себе пошук взаємовпливів на походження та вдосконалення конструкції списів.

Потрібно також обґрунтовано описати те місце, яке займали списи у комплексі озброєння. Вирішення цього завдання може допомогти скорегувати певні ідеї щодо тактики ведення бою на території Русі у X – першій половині XIII століття.

Джерельна база в основному репрезентована археологічними знахідками, описи яких неодноразово публікувалися в різноманітних виданнях. Назвемо лише кілька: “Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського (1896–1948)” [1], “Археология СССР (с древнейших времен до средневековья: в 20-ти т.) Древняя Русь: город, замок, село” [2], “Археология СССР. Свод источников: древнерусское оружие” [3, 4] та ін. Але значна кількість звітів археологічних експедицій і досі залишаються не опублікованими,

тому вони недоступні широкому загалу. Це певною мірою ускладнює дослідження військової справи в цілому і, зокрема, комплексу озброєння.

Письмові джерела утворюють другу велику групу. Вона складається з давньоруських, візантійських, арабських та інших творів. У 1999 р. було опубліковано п'ятитомне видання "Древняя Русь в свете зарубежных источников" [5], де було зібрано велику кількість закордонних письмових джерел. Серед них праці Лева Диякона, Ібн Руста, аль-Біруні та багато інших. Проте більшість письмових джерел фактично не дають інформації про зовнішній вигляд чи конструкцію зброї. Інформація стосується, головню, різноманіття зброї та тактики її використання.

На території влане Русі було створено цілу низку письмових джерел. Серед них велика кількість літописів. Найвідомими літописними зведеннями є "Лаврентіївський літопис" [6], "Іпатіївський літопис" [7], "Радзивілівський літопис" [8]. У них міститься велика кількість згадок, які стосуються списів і випадків їхнього застосування. Під час аналізу тексту літопису варто враховувати той факт, що їх писали здебільшого люди, далекі від військової справи. Тому потрібно дуже уважно дивитися на контекст, в якому вжито те чи інше слово або фраза. Так, для визначення всього різноманіття списів використовується фактично лише два терміни – "сулиця" і "спис". Існує лише кілька згадок про рогатини. А згадок, які стосувалися б пік, узагалі немає. Хоча відомо, що піки поступово ставали домінуючим різновидом списів, який використовували кіннотниками. Причому термін "сулиця" застосовували навіть у тих випадках, коли мова йшла про вершників. Виходячи з контексту, вершник знаходився у центрі битви, тобто не міг використовувати сулицю як металеву зброю (Іпатіївський літопис). Перша згадка про рогатини відноситься до 1149 р. (Суздальський літопис). Отже, досить важко встановити можливе співвідношення різних різновидів списів, враховуючи той факт, що кількість археологічних знахідок менша за кількість фактичну. Незважаючи на всі недоліки, письмові джерела спроможні виступити в ролі цінного доповнення.

Іконографічні джерела утворюють третю групу. Вона відображає зовнішній вигляд, певні конструктивні особливості озброєння тощо, але існують деякі недоліки, про які ми будемо говорити нижче. Ця група складається переважно з ікон, що були написані на території Русі, та літописних мініатюр. В іконах надзвичайно сильно відчуваються візантійські традиції іконописання. У нашому випадку вони виявилися у перенесенні зображення візантійських видів озброєння у руську іконографію. Частіше списи зображували доволі схематично і в більшості випадків вістря не можна побачити. Окрім окремих випадків. Серед літописних мініатюр можна знайти значну кількість малюнків із зображенням списів. Ці зображення досить схематичні, хоча щось на них таки можна розібрати. На літописних мініатюрах зі списками зображено як піхотинці, так і кіннотники. За популярністю списи займають на мініатюрах перше місце.

У цілому ж списи, як і сокири, не були в центрі уваги дослідників. Основна їхня увага приділялася елітним видам озброєння – мечам.

Водночас праць, які справді пропонують щось нове і високого рівня, дуже не багато. Їх можна поділити на три групи: спеціалізовані, загальні та джерелознавчі. Основна маса досліджень – загальні. Тобто дослідження військової справи відбувалося у розгляді суміжних тем, наприклад культури [9; 10]. Це час від часу приводило до того, що студії військової справи набували фактично компілятивного характеру. А спеціалізована література присвячена головню висвітленню питань, пов'язаних з розвитком військової справи [11–20]. У багатьох випадках ці дослідження мають більш описовий характер, ніж аналітичний. Це призводить до того, що фактично відсутні спроби пояснити, чому сформувався такий тип військової справи. Дослідження, які присвячені в першу чергу джерелам, відносяться до джерелознавчої групи [3–4; 21–22]. Також розвиток військової справи Південно-Західної Русі дуже часто включають у загальноруський контекст. Це призводить до того, що у ряді випадків не враховуються виключно місцеві особливості формування військової справи. У свою чергу це призводить до викривлення ходу розвитку військової справи.

Історія дослідження комплексу наступального озброєння, зокрема й списів, нараховує тривалий час. У різні часи розвитком комплексу озброєння в Русі займалася ціла плеяда

видатних українських, радянських і російських вчених, а також деякі західні дослідники. На сьогодні існує кілька спроб типологізації різних видів озброєння, зокрема списів. На першому етапі дослідження списів основна увага була прикута до знахідок із північних районів Русі. Цей період асоціюється з діяльністю А. Спіцина [22]. На другому етапі джерельна база репрезентована археологічними знахідками з усієї території Русі. А. Арциховський обґрунтував концепцію про домінування листовидних та ромбовидних наконечників списів [10]. У цей період працювали такі відомі дослідники як І. Крип'якевич [17], В. Довженюк [6], А. Медведєв [19], М. Рабінович [20], А. Кірпи́чников [13], А. Бегунова [11] та ін. Наслідком розвитку зброєзнавчої думки стало виділення семи груп наконечників, але не всі вони були поширені на території Південно-Західної Русі у X – XIII століттях.

Після 1991 р. в Україні ця тема втратила в очах дослідників актуальність, проте, як не дивно, суспільна значущість зросла за рахунок аматорів та клубів реконструкції. Попри навіть таку периферійність, дослідженнями військової справи доби княжої Русі продовжують займатися. У 90-ті рр. була опублікована ціла низка статей В. Бережинського [5], присвячених комплексу озброєння Русі. У XXI ст. продовжилися дослідження військової справи. Були опубліковані кілька статей про військову справу Галицько-Волинського князівства, автором яких виступив В. Кійко [11]. У 2010 р. побачила світ книга М. Котляра “Нарис Військового мистецтва Давньої Русі” [16]. Це одна з небагатьох спроб українських вчених створити узагальнюючу працю в рамках одного видання. Ця книга є синтезом головних ідей минулого і заслуговує на увагу. Велику зацікавленість викликає ілюстративний матеріал. Незважаючи на все це, найґрунтовнішою типологізацією залишається схема структурування А. Кірпи́чникова [13]. Проте, на наш погляд, вона має певний простір для удосконалень на основі нових археологічних матеріалів.

Вирішуючи завдання типологізації комплексу наступального озброєння Південно-Західної Русі у зазначений період, варто виділити такі структурні одиниці: тип, підтип, характер, вид, різновид та група. Дано визначення кожній з цих одиниць. Тип – найширша структурна одиниця, яка об'єднує різне озброєння, котре має спільні ознаки за призначенням. Відтак ми можемо виділити два типи озброєння – наступальну зброю і захисний обладунок. Підтип – це структурна одиниця, що включає у себе різноманіття зброї, що має схожі конструктивні ознаки. Зазвичай виділяють три підтипи наступальної зброї: клинкова, деревкова та металевая зброя. Своєю чергою підтипи поділяються на характери. Кожен об'єднує різну зброю за характером ушкоджень, які вона завдає. За основними типами ушкоджень виділяють такі характери: рублячий, колючий, ударний.

Усі перераховані структурні одиниці об'єднуються у єдиний теоретичний рівень. Наступним рівнем є практичний, який характеризує безпосередньо різноманіття самої зброї. Цей рівень включає кілька структурних одиниць: вид, різновид та групу, хоча для детальнішої типологізації можна ввести ще одну структурну одиницю – підгрупу. Вид – основна структурна одиниця практичного рівня типологізації. У вид об'єднують все різноманіття зброї, яке має набір спільних ознак. Різновид – менша структурна одиниця, що об'єднує окремі екземпляри зброї за дрібнішими ознаками. Різновиди, у свою чергу, поділяють на групи. Група об'єднує у собі зброю за ще дрібнішими ознаками. Вона є фактично найнижчим рівнем типологізації.

У цій типологізації гармонійно поєднано дві схеми структурування. Одна з цих схем структурує озброєння за конструкцією, а друга – за характером. Поєднання цих двох схем дає змогу максимально ефективно провести типологізацію усього комплексу наступального озброєння в одній системі. На прикладі списів ми розглянемо цю модель типологізації у дії. Проте спочатку скажемо кілька загальних слів про списи. Як відомо, це зброя переважно середньої дистанції дії, хоча окремі різновиди списів використовували як металеву зброю. Один із різновидів списів – сулиці, були значно коротшими, ніж інші різновиди, і за однією з версій, спеціально призначалися для метання, хоча могли використовуватися і у ближньому бою. Списи відносяться до найбільш масового підтипу комплексу наступального озброєння Південно-Західної Русі. Вони поділяють перше місце за популярністю, серед зброї в цілому і деревкової разом із сокирами. Причин, чому саме деякі види деревкової зброї були поширенішими, ніж інші види, декілька: по-перше, деревкова зброя давніша за клинкову. По-друге, деревкова зброя (мова тут іде про списи та сокири) була поліфункціональною, тобто

використовувалася як у господарстві, так і в бою. По-третє, виготовляти списи та сокири було значно легше, ніж клинкову та окремі види древкової зброї (булави, кістені). Четвертою причиною є та, що древковою зброєю було порівняно легше користуватися.

У VI–IX ст. списи були фактично єдиною зброєю східних слов'ян. Візантійські автори (Іоанн Ефеський, Прокопій Кесарійський) приблизно так описували східнослов'янських воїнів – варвари не знають справжньої зброї, окрім двох чи трьох дротиків; воїни йдуть у бій лише з щитом та дротиком, жодного обладунку вони не носять.

Існує кілька різновидів списів Київської Русі. Можна виділити чотири основні різновиди: універсальні списи, сулиці, рогатини та піки. Кожен із різновидів поділяється на окремі групи. Головною відмінністю однієї групи від іншої є наконечник – форма та розміри. У Русі існувало сім основних груп наконечників (за класифікацією А. Кіріпнікова):

1. Ланцетовидна група;
2. Ромбічна група;
3. Група списів з відносно широким пером і подовжено-трикутної форми;
4. Група списів подовжено-яйцевидної форми, з закругленнями плечиками, які переходять у невисоку втулку;
5. Перо цієї групи має вигляд витягнутого трьох або чотирьохгранного стержня;
6. Теж саме, що і друга, але на списках цієї групи замість втулки знаходиться черенок;
7. Перо списів цієї групи має вигляд двох шипів, які розходяться у боки (гарпун).

Пануючими були три групи, а інші зустрічаються у поодиноких випадках. Домінуючими можна вважати 3-ю, 4-у, 5-у групи. І фактично лише перша з них мала загальноєвропейське поширення, решту – регіональне.

В історії розвитку колючої древкової зброї варто відмітити кілька тенденцій. По-перше, еволюція колючої древкової зброї відбувалася у загальноєвропейському руслі, хоча і зі значними особливостями, які були обумовлені як власними слов'янськими традиціями, так і контактами зі сходом та кочівниками. Другою тенденцією є та, що поступово відбувався процес уніфікації груп списів, тобто зменшувалася їхня різноманітність. Відбувалася диференціація різновидів списів за призначенням. З'являлися окремі різновиди списів для бойових дій, хоча зберігалися різновиди, які використовували як на війні, так і у господарстві. Відбувалося пристосування списів для ведення бою – змінювалася форма вістря та його конструкція, древко ставало товстішим.

Розглянемо історію формування і подальшу еволюцію окремих різновидів списів. Для кращого розуміння теми, варто дати чітке тлумачення термінів: універсальний спис, рогатина, піка, сулиця.

До універсальних списів ми відносимо всі групи списів, окрім пік. Вони не мали специфічно військового характеру, а вживалися і у господарстві (на полюванні). Тобто до цього різновиду відносяться підгрупи 3, 4 (за класифікацією А. Кіріпнікова). Відзначимо, що група 1 та 2 фактично зникли з обігу на території Південно-Західної Русі. На їхнє місце прийшли групи 3, 4. Тобто сучасніші та ефективніші варіанти. Група 3 дуже схожа на групу 2, але має деякий зсув плечиків ближче до втулки чи навпаки. Ребро жорсткості досить невиразне, а в деяких випадках взагалі відсутнє. Поступово наконечник звужувався, що свідчить про активізацію використання цих списів у боях проти захищених обладунками воїнів. У XI–XII ст. довжина наконечника зменшувалася. Але надалі вона знову зростала. Також посилювалося місце з'єднання втулки й леза.

Рогатина, за класифікацією А. Кіріпнікова, відноситься до типу 4 А. Але, на наш погляд, її потрібно виділити в окремий різновид, що обумовлено кількома причинами. По-перше, вістря рогатини мало значно більші розміри, ніж наконечники інших різновидів списів. Вага наконечника рогатини сягала 700–1000 г, проти 200–400 г у інших різновидів [13, 15]. По-друге, лезо загострювалося з обох боків, тому рогатиною можна було наносити не тільки колючі, а й рублячі удари. З'явившись у XII ст., рогатина стала результатом еволюції групи 4. До речі, це був виключно східнослов'янський винахід. На території Русі цей різновид зброї набув розповсюдження саме на території нинішньої України. Маючи потужний наконечник, міцне древко, рогатина являла собою грізну зброю, якою можна було наносити потужні удари обома руками. Їх не витримував жодний захисний обладунок. Але рогатиною

фактично не можливо було користуватися у кінному бою – вона була дуже важкою і не мобільною. Незважаючи на всі недоліки, рогатина продовжувала існувати фактично у незмінному вигляді наступні кілька століть.

Єдиним різновидом списів, який мав виключно військове призначення, була піка. Списи цього різновиду отримали великого поширення у Південно-Західній Русі. Піку мав майже кожний кінний воїн. Але з'явилося це озброєння ще раніше. Принесли його в IX ст. радше за все хозари [16]. Поступово, зі зростаючою роллю кінноти, піки захоплюють лідируюче становище серед інших різновидів списів. У XII ст. це фактично єдиний різновид списів, який використовувався під час кінного бою на території Південно-Західної Русі. Це було зумовлено кількома причинами. По-перше, довжина пік сягала 3,6 м, на відміну від звичайних різновидів списів, довжина яких становила до 2,5 м. По-друге, форма наконечника ліпше від наконечників списів інших різновидів, пристосована для пробиття захисного обладунку. Наконечник мав вигляд трьох або чотирьохгранника. Довжина наконечників пік була майже такою, як і у інших списів, від 15 до 30 см. Товщина і ширина наконечника списа сягала 1,5 см, а ширина втулки 3 см [13, 11]. Такі параметри забезпечили пікам надзвичайно довге існування. Поступово вони поширилися на більшу територію Європи, були пристосовані до ведення бою піхотинцями.

Завершимо розгляд розвитку різновидів списів Південно-Західної Русі розглядом еволюції сулиць. Протягом кількох століть сулиці були фактично єдиною зброєю східнослов'янського воїна. Вони мали вигляд чогось середнього між стрілою та списом. Їх довжина коливалася у межах одного метра. Сулиці використовувалися головню для метання, хоча могли бути задіяні і в ближньому бою. Наконечники сулиць мали аналогічний вигляд наконечникам списів, тобто специфічних форм не було. Досить важко судити про розповсюдженість і методи використання сулиць, позаяк знайдено їх дуже мало.

Для кожного різновиду списів використовували особливу деревину. Для сулиць – легші сорти деревини, ніж для цієї зброї. На нашу думку, для древків інших різновидів списів більше годилися дуб, ясен, береза та горіх.

Для зміцнення древка списа, з XI ст. його починають оковувати. Ця оковка отримала назву підток [13, 11]. Використання підтоків дало змогу збільшити міцність списів, а також можливість використання легші види деревини. При цьому міцність списа залишалася, як мінімум, на колишньому рівні.

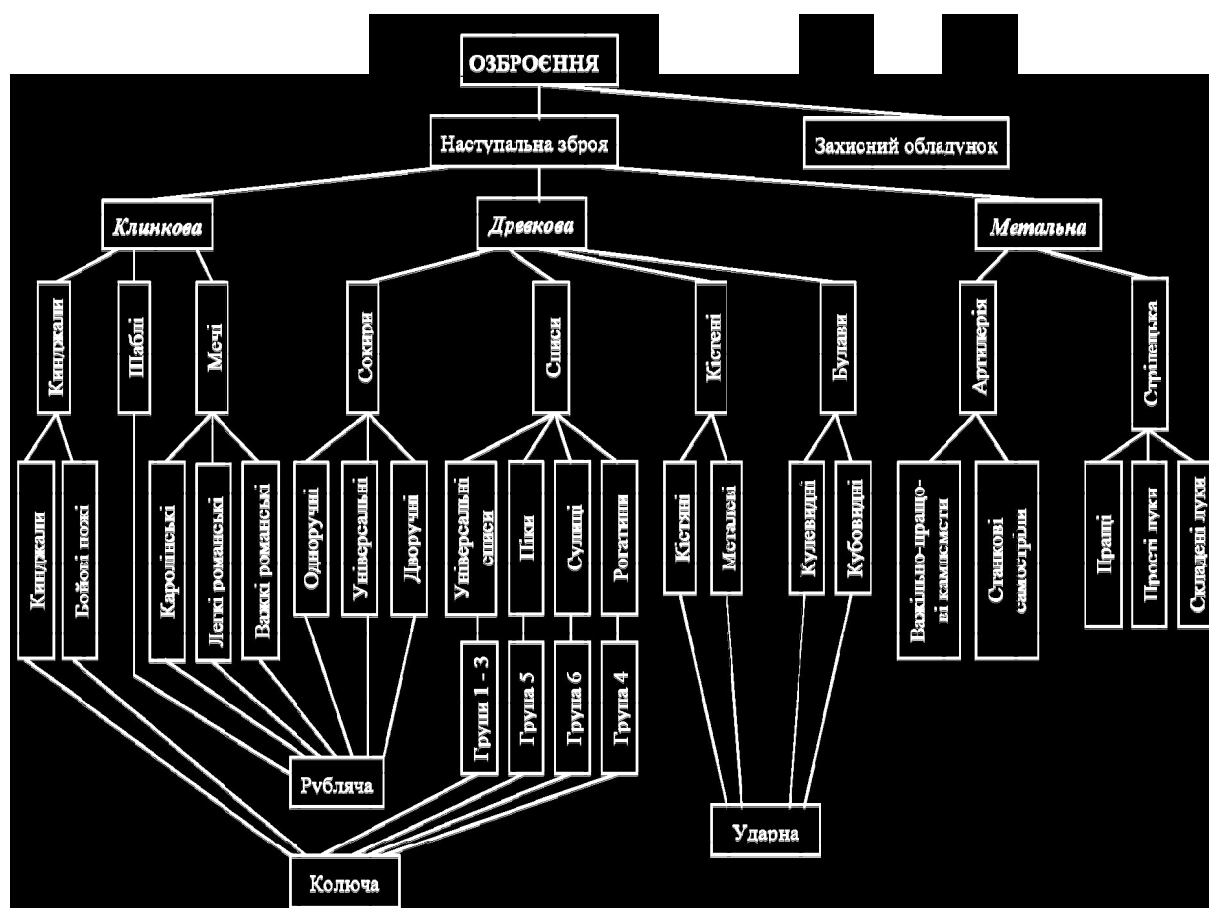
Отже, схема типологізації списів Південно-Західної Русі X – першої половини XIII ст. має такий вигляд [мал. 1]:

1. Тип – наступальна зброя;
2. Підтип – древкова зброя;
3. Характер – колюча;
4. Вид зброї – спис;
5. Різновиди списів – універсальний спис, рогатина, піка та сулиця;
6. Групи – 3–5.

Створивши, за таким принципом, схему по кожному виду зброї та об'єднавши їх в єдину систему, ми отримуємо наочне уявлення комплексу наступального озброєння. Можна для більшої інформативності вказати кількість знахідок та період існування. Це надасть повну картину еволюції комплексу озброєння Південно-Західної Русі цього періоду. Також допоможе під час дослідження питань, пов'язаних із військовим мистецтвом.

На завершення хотілось би підвести невеликі підсумки розвитку колючої древкової зброї Південно-Західної Русі цього періоду.

Колюча древкова зброя зазнала значної трансформацію. Ряд різновидів досягли такого розвитку, який дав їм змогу проіснувати кілька наступних століть. Такими різновидами були рогатина та піка. Активізація військових дій вплинула і на еволюцію списів, які мали подвійне призначення. Удосконалення зазнали наконечники – вони стають вужчими і довгими, зміцнюється місце поєднання вістря і втулки. Також з'являються підтоки, що дало змогу, з одного боку, полегшити древко, а з другого – його зміцнити. Довжина списів залишилася фактично незмінною. Але при цьому збільшилася їхня ширина (у XII ст.). Протягом усього періоду спис залишався найпопулярнішою зброєю.

Малюнок 1. Схема типологізації комплексу наступального озброєння Південно-Західної Русі X – першої половини XIII ст.

Література

1. Алешковский М.Х. Курганы русских дружинников XI–XII вв. / М. Алешковский // Советская археология. – 1960. – № 1.
2. Археологічна колекція Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (1896–1948) // Скарбниця української культури. – Вип. 9: Спецвипуск 1. – Чернігів, 2007.
3. Археология СССР (с древнейших времен до средневековья). – В 20 тт. – Т. 15: Древняя Русь: Город, замок, село / Б. Рыбаков и др. – Москва, 1985.
4. Бегунова А.И. Путь через века / А. Бегунова. – Москва, 1988.
5. Березинський В.Г. Зброя Київської Русі. Сокира / В. Березинський // Академія Збройних Сил України. – К., 1997.
6. Довженюк В.Й. Військова справа в Київській Русі / В. Довженюк. – К., 1950.
7. Древняя Русь в свете зарубежных источников / Ред. Е. Мельников. – В 5 т. – Москва, 1999.
8. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Т. 2. – Москва, 1962.
9. Історія української культури. – У 5 т. – Т. 1 / Ю. Асеев та ін. – К., 2001.
10. История культуры Древней Руси / Ред. В. Воронин. – Москва; Ленинград, 1948.
11. Кійко В.І. Історіографія розвитку військової справи у Галицько-Волинському князівстві / В. Кійко // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/
12. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие / А. Кирпичников. – Вып 2: Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. – Москва, 1966.
13. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие / А. Кирпичников. – Вып 1: Мечи и сабли IX–XIII вв. – Москва, 1966.
14. Кирпичников А.Н. Вооружение воинов Киевской Державы в свете русско-скандинавских контактов / А. Кирпичников // Скандинавський збірник. – Вып. 22. – Таллин, 1977. – 159 с.
15. Комар А.В. Вооружение и военное дело Хазарского каганата / А. Комар, О. Сухобоков // Восточноевропейский археологический журнал. – 2000. – № 2.
16. Котляр М.Ф. Нариси військового мистецтва Давньої Русі / М. Котляр. – К., 2010.

17. Крип'якевич І.П. Історія українського війська (від княжих часів до 20-років ХХ століття) / І. Крип'якевич. – 4-е вид. – Львів: 1992.
18. Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Т. 1. – Москва, 1962.
19. Медведев А.Ф. Оружие Новгорода Великого / А. Медведев // Материалы и исследования по Археологии СССР. – Ленинград, 1959. – № 65.
20. Рабинович М.Г. Из истории русского оружия IX–XV вв. / М. Рабинович // Труды института этнографии. Новая серия. – Т. 1. – Москва; Ленинград, 1947. – С. 65–97.
21. Радзивилловская летопись // ПСРЛ. – Т. 38. – Ленинград, 1989.
22. Спицын А.А. Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках Л.К. Ивановского / А. Спицын // МАР. – Санкт-Петербург, 1896. – № 20.

Аннотация. Греков В.Д. Наступальное вооружение воинов Юго-Западной Руси X – первой половины XIII в.: попытка типологизации на примере копий. В статье рассмотрен вопрос типологизации комплекса наступательного вооружения Юго-Западной Руси в X – первой половине XIII в. На примере копий проанализированы принципы действия этой схемы. В дополнение к типологизации проведен анализ развития копий. Речь идет о типологизационной системе, которая включила в себя самые распространенные виды наступательного вооружения.

Ключевые слова: Юго-Западная Русь, типологизация, универсальное копье, пика, рогатина, сулицы

Summary. Grekov V. Towards the question of the typology of the South-Western Rus offensive arming in the X – the first half of the XIII century (based on copies). The typology of the offensive arming complex of the South-Western Rus in the X – the first half of the XIII century is covered in this article. Using copies as an example we have reviewed this structuring scheme's principles of operation. And in addition to the typology the development of copies in South-Western Rus in the X – the first half of the XIII century was analyzed. The typological system which includes the most prevalent types of the offensive arming was developed.

Key words: South-Western Rus, classification, universal spear, pike, bear-spear, javelin

Надійшла до редакції 20.11.2011

Затверджена до друку 20.11.2011

УДК 477.4:Бобринські

К.О. Єлєсіна

РАФІНАДНЕ ВИРОБНИЦТВО В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРАФІВ БОБРИНСЬКИХ

Висвітлено етапи соціально-економічної діяльності графів Бобринських щодо налагодження та розвитку рафінадного виробництва у Середній Наддніпрянщині в другій половині XIX – на початку XX ст. Розглянуто окремі аспекти технічної, виробничої та торгівельної еволюції рафінадної справи в Смілянському маєтку. Звернуто увагу на соціальні заходи, здійснені графами Бобринськими на підтримку працівників рафінадного підприємства.

Ключові слова: графи Бобринські, рафінадне виробництво, рафінад, завод, торгівля

Виробництво рафінаду являє собою один із важливих сегментів цукрової промисловості. Історичні аспекти його виникнення та розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. безпосередньо пов'язані з господарською діяльністю кількох поколінь роду графів Бобринських на території Середньої Наддніпрянщини. Дослідження характерних рис соціально-економічної активності представників його “смілянської гілки” у сфері рафінадного виробництва набуває потреби з позицій як наукових, так і практичних перспектив. З однієї сторони воно заповнить собою практично не досліджену нішу української історії, пов'язану з теоретичним осмисленням спадщини графів Бобринських, яке з ідеологічних причин було неможливе в радянський період і яке лише розпочинається в сучасних умовах. Окрім цього, такі студії містять ряд практичних перспектив, які стосуються